

The Role of Orientalists in Reviving Quranic Manuscripts and Codicology

Hossein Sepehrifard¹ , Gholamreza Hajibi²

1. PhD in Quranic Sciences, Faculty of Quran and Hadith, University of Religions and Denominations, Qom, Iran: sepehrifard.hossein@gmail.com

2. Corresponding Author, Professor of Advanced Studies, Qom Seminary. Email: hajibi.gholamreza@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 7 March 2025

Received in revised form:

9 April 2025

Accepted: 28 April 2025

Available online: 11 March 2025

Keywords:

Orientalists,
Qur'anic Manuscripts,
Codicology,
Orientalism,
Qur'anic Studies,
Islamic Heritage.

ABSTRACT

Qur'anic manuscripts, as a vital part of the cultural and religious heritage of the Islamic world, occupy a special place in Qur'anic studies. However, due to wars, natural disasters, and neglect, many of these manuscripts have been endangered or lost throughout history. In this context, Orientalists have played a significant role in discovering, preserving, and studying these manuscripts, though their activities have consistently sparked debate and criticism. On one hand, their efforts to revive Qur'anic manuscripts are commendable; on the other, their treatment of the Qur'an primarily as a historical and cultural text often stands in tension with Islamic perspectives. This article adopts a descriptive-analytical approach, using library and archival sources, to critically analyze the role of Orientalists in reviving Qur'anic manuscripts and assess the impact on codicological studies. The findings reveal that Orientalists, by uncovering important manuscripts such as the San'a' palimpsest and undertaking large-scale digitization projects, have substantially contributed to preserving the Qur'anic heritage. Employing advanced scientific methods like radiocarbon dating and multispectral imaging, they have helped develop new techniques in Qur'anic codicology. Projects such as Corpus Coranicum and the Berlin Qur'an Project exemplify these achievements, enabling global access to Qur'anic manuscripts. Nevertheless, these activities have also introduced challenges. Some Orientalists approach the Qur'an through Western presuppositions that may conflict with Islamic viewpoints, leading, for instance, to historical-critical or linguistic claims about alterations in the Qur'an, which have been strongly contested by Muslim scholars. Additionally, ethical concerns over access to manuscripts - such as collecting them without the consent of rightful custodians - represent a serious issue. This article, by critically examining the accomplishments and challenges of Orientalist endeavors, offers recommendations for future research. These include comparative studies of Orientalist and Islamic methodologies, analysis of the impact of Orientalist projects on contemporary Qur'anic scholarship in the Muslim world, and evaluation of ethical considerations related to manuscript access. Such research can greatly enhance understanding of the role of Orientalists in Qur'anic studies and foster meaningful intercultural dialogue.

Cite this article: Sepehrifard, H., & Hajibi, G. (2025). The Role of Orientalists in Reviving Quranic Manuscripts and Codicology. *Quran and Orientalists*, 20 (38), 97-130.
<https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10344>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10344>

Problem Statement

Quranic manuscripts, as part of Islamic cultural and religious heritage, hold a significant position in Quranic studies. However, many of these manuscripts have been at risk of destruction throughout history due to wars, natural disasters, and negligence. In this context, Orientalists have played a pivotal role in the discovery, preservation, and study of these manuscripts. Nevertheless, their activities have always been the subject of discussion and criticism. On one hand, their efforts in preserving and reviving Quranic manuscripts are commendable; on the other hand, their approaches to the Quran as a historical and cultural text sometimes conflict with Islamic perspectives. This paper aims to critically analyze the role of Orientalists in reviving Quranic manuscripts and examine its impacts on the field of codicology using a descriptive-analytical method with library and documentary resources.

Objective

Fewer studies have specifically addressed the role of Orientalists in the revival of Quranic manuscripts and its impacts on codicology. Some recent studies, such as François Déroche's research on the Sana'a manuscripts, have approached this topic but gaps remain in the comprehensive and critical analysis of this role. This paper seeks to fill this gap by conducting a deeper examination of the role of Orientalists in this area.

Research Method

This research is of a descriptive-analytical nature and utilizes library and documentary methods. Necessary data will be collected through examining primary resources (works of Orientalists, manuscripts, and digitization projects) and secondary resources (books, articles, and theses). The method of data analysis will be based on critical analysis, whereby the activities of Orientalists regarding Quranic manuscripts will be critically examined from various perspectives.

Findings and Conclusion

The findings of this study indicate that Orientalists have played a significant role in preserving Quranic heritage by discovering important manuscripts such as the Sana'a manuscript and conducting major digitization projects. They have contributed to the development of new methods in Quranic codicology using advanced scientific techniques, such as carbon

dating and multispectral imaging. Projects like the Corpus Coranicum and the Berlin Quran project are examples of such achievements that have facilitated global access to Quranic manuscripts. However, the activities of Orientalists have also faced challenges. Some of them have approached the study of the Quran with Western preconceptions, which may conflict with Islamic perspectives. For instance, the historical and linguistic approaches of some Orientalists have sometimes led to claims regarding distortion or alterations in the Quran, which have drawn severe criticism from Islamic scholars. Additionally, ethical issues regarding access to Quranic manuscripts, such as collecting manuscripts without the consent of their original owners, pose further challenges to the activities of Orientalists. This article, through a critical analysis of these activities, examines the achievements and challenges faced by Orientalists in contemporary Quranic studies and offers suggestions for future research. Among these suggestions are comparative studies of the methodologies between Orientalists and Islamic researchers, analysis of the impacts of Orientalist activities on contemporary Quranic studies in the Islamic world, and exploration of ethical issues related to access to Quranic manuscripts. Such research could contribute to a better understanding of the role of Orientalists in Quranic studies and strengthen intercultural dialogue.

نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و مطالعات نسخه‌شناسی

حسین سپهری فرد^۱، و غلامرضا حاجبی^۲ ✉

۱. دکتری گروه علوم قرآنی، دانشکده قرآن و حدیث، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران: sepehrifard.hosein@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم، ایران: hajibi.gholamreza@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۹

کلیدواژه‌ها:

مستشرقان،
نسخ خطی قرآن،
نسخه‌شناسی،
شرق‌شناسی،
مطالعات قرآنی،
میراث اسلامی.

نسخ خطی قرآن به عنوان قسمتی از میراث فرهنگی و دینی جهان اسلام، جایگاه ویژه‌ای در مطالعات قرآنی دارد. با این حال، به دلیل جنگ‌ها، بلایای طبیعی و بی‌توجهی، بسیاری از این نسخه‌ها در طول تاریخ در معرض نابودی قرار گرفته‌اند. در این میان، مستشرقان نقش مهمی در کشف، حفظ و مطالعه این نسخ خطی ایفا کرده‌اند؛ گرچه فعالیت‌های آنان همواره با بحث و نقد همراه بوده است. از یک سو، تلاش‌های مستشرقان در احیای نسخ قرآن قابل تقدیر است و از سوی دیگر، رویکردهای آنان به قرآن به عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی گاه با دیدگاه‌های اسلامی در تضاد قرار گرفته است. این مقاله با هدف تحلیل انتقادی نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و بررسی تأثیرات آن بر مطالعات نسخه‌شناسی، به رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مستشرقان با کشف نسخه‌های مهمی مانند نسخه صنعا و اجرای پروژه‌های بزرگ دیجیتال‌سازی، سهم بسزایی در حفظ میراث قرآنی داشته‌اند. آنان با بهره‌گیری از روش‌های علمی پیشرفته نظیر کربن‌سنجی و تصویربرداری چندطیفی، به توسعه روش‌های نوین در نسخه‌شناسی قرآن کمک کرده‌اند. پروژه‌هایی مانند «کورپوس کورانیوم» و «پروژه قرآن برلین» نمونه‌هایی از این دستاوردها هستند که امکان دسترسی جهانی به نسخ خطی قرآن را فراهم آورده‌اند. با این وجود، فعالیت‌های مستشرقان چالش‌هایی نیز به همراه داشته است. برخی از آنان به مطالعه قرآن از منظر پیشفرض‌های غربی پرداخته‌اند که ممکن است با نگرش‌های اسلامی تضاد ایجاد کند. به عنوان مثال، رویکردهای تاریخی‌گرایی و زبان‌شناختی آنان گاه منجر به ادعاهایی درباره تحریف یا تغییر در قرآن شده و مورد نقد شدید محققان اسلامی قرار گرفته است. علاوه بر این، مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی قرآن؛ مانند جمع‌آوری نسخه‌ها بدون کسب رضایت صاحبان اصلی، از دیگر چالش‌های مهم در این زمینه به شمار می‌آید. این مقاله با تحلیل انتقادی دستاوردها و چالش‌های فعالیت‌های مستشرقی، به ارائه پیشنهاداتی برای تحقیقات آینده می‌پردازد. این پیشنهادات شامل بررسی تطبیقی روش‌شناسی مستشرقان و محققان اسلامی، تحلیل تأثیرات فعالیت‌های آنان بر قرآن‌پژوهی معاصر در جهان اسلام و ارزیابی مسائل اخلاقی مرتبط با دسترسی به نسخ خطی می‌باشد. چنین پژوهش‌هایی می‌تواند به درک بهتر نقش مستشرقان در حوزه قرآن‌پژوهی و تقویت گفت‌وگوی بین‌فرهنگی کمک شایانی نماید.

استاد: سپهری فرد، حسین. و حاجبی، غلامرضا (۱۴۰۴). نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و مطالعات

نسخه‌شناسی. *قرآن و مستشرقان*، ۲۰ (۳۸)، ۹۷-۱۳۰. <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10344>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمية.

مقدمه

نسخ خطی قرآن به عنوان بخشی از میراث فرهنگی و دینی جهان اسلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. این نسخ نه تنها از منظر دینی ارزشمندند، بلکه به عنوان اسناد تاریخی و فرهنگی نیز نقشی کلیدی ایفا می‌کنند. با این وجود، به دلیل جنگ‌ها، بلایای طبیعی و بی‌توجهی، بسیاری از این نسخه‌ها در طول تاریخ در معرض نابودی قرار گرفته‌اند. در این میان، مستشرقان (شرق‌شناسان غربی) نقش قابل توجهی در کشف، حفظ و مطالعه این نسخ خطی داشته‌اند و فعالیت‌های آنان از قرن ۱۸ به بعد، به ویژه در حوزه نسخه‌شناسی قرآن، تأثیرات عمیقی بر مطالعات قرآنی وارد کرده است.

با این وجود، نقش مستشرقان همواره مورد بحث و نقد قرار گرفته است. از یک سوی تلاش‌های آنان در حفظ و احیای نسخ خطی قرآن قابل تقدیر است، اما از سوی دیگر، رویکردهای آنان به قرآن به عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی گاه با دیدگاه‌های اسلامی در تضاد قرار گرفته است. در نتیجه، این مقاله به بررسی انتقادی نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و تأثیرات آن بر مطالعات نسخه‌شناسی می‌پردازد.

در سال‌های اخیر، مطالعات متعددی درباره نقش مستشرقان در قرآن‌پژوهی انجام شده است؛ برخی از این مطالعات به بررسی کلی فعالیت‌های مستشرقان در حوزه مطالعات اسلامی می‌پردازند، در حالی که برخی دیگر بر جنبه‌های خاصی مانند تاریخ‌گذاری قرآن یا تفسیر مستشرقان متمرکز شده‌اند. به عنوان مثال، آثار محققانی نظیر تور آندره، ریچارد بل و آرتور جفری به عنوان نمونه‌های کلاسیک در این زمینه مورد توجه قرار گرفته‌اند.

با این وجود، پژوهش‌های کمتری به طور خاص به نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و تأثیرات آن بر نسخه‌شناسی پرداخته‌اند. برخی از مطالعات اخیر، مانند تحقیقات فرانسوا دروش درباره نسخه‌های صناعی، به این موضوع نزدیک شده‌اند، اما هنوز خلأهایی در تحلیل جامع و انتقادی این نقش وجود دارد. این مقاله می‌کوشد با پر کردن این خلأ، نقش مستشرقان را در این حوزه به طور عمیق‌تر مورد بررسی قرار دهد.

سؤالات پژوهش حاضر عبارتند از:

۱. مستشرقان چه نقشی در کشف و حفظ نسخ خطی قرآن داشته‌اند؟
۲. روش‌شناسی مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن چگونه بوده است؟
۳. تأثیرات فعالیت‌های مستشرقان بر قرآن‌پژوهی معاصر چیست؟
۴. چه نقدهایی بر رویکردهای مستشرقان در نسخه‌شناسی قرآن وارد است؟

هر تحقیقی باید در چارچوب و قلمرو مشخص و با توجه به شرایط، امکانات و محدودیت‌های خود صورت گیرد؛ به طوری که ابعاد زمان، مکان و موضوع به وضوح تعیین شوند (سپهری فرد، ۱۴۰۳: ۶۵). در پژوهش حاضر، قلمرو موضوعی «مطالعات قرآنی مستشرقان» در نظر گرفته شده و از لحاظ زمانی هرچند کلیه فعالیت‌های قرآنی مستشرقان را فرا می‌گیرد، تمرکز بر مطالعات مستشرقان معاصر است.

این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی بوده و با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی انجام می‌شود. داده‌های مورد نیاز از طریق بررسی منابع اولیه (آثار مستشرقان، نسخ خطی و پروژه‌های دیجیتال‌سازی) و منابع ثانویه (کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها) جمع‌آوری خواهد شد. روش تحلیل داده‌ها نیز مبتنی بر تحلیل انتقادی است تا فعالیت‌های مستشرقان در زمینه نسخ خطی قرآن از جنبه‌های مختلف مورد نقد و بررسی قرار گیرند.

پیشینه پژوهش

مطالعه نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و تأثیرات آن بر مطالعات نسخه‌شناسی موضوعی است که در سال‌های اخیر مورد توجه محققان قرار گرفته است. با این حال، پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر بررسی کلی فعالیت‌های مستشرقان در حوزه مطالعات اسلامی متمرکز بوده و کمتر به‌طور ویژه به نقش آن‌ها در احیای نسخ خطی قرآن و تأثیرات ناشی از این فعالیت‌ها در نسخه‌شناسی پرداخته‌اند.

۱. مطالعات کلی درباره مستشرقان و قرآن پژوهی

در میان پژوهش‌های کلاسیک، آثار محققانی همچون تور آندره، ریچارد بل و آرتور جفری نمونه‌های برجسته‌ای در حوزه مطالعات مستشرقان درباره قرآن به‌شمار می‌آیند. این پژوهشگران با استفاده از رویکردهای تاریخی و زبان‌شناختی سعی در تحلیل قرآن به‌عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی داشته‌اند؛ به عنوان مثال، ریچارد بل در کتاب «مقدمه بر قرآن» (۱۹۵۳) تاریخ‌گذاری سوره‌ها و آیات قرآن را بررسی نموده و آرتور جفری در کتاب «موارد برای تاریخ متن قرآن» (۱۹۳۷) به تحلیل نسخ خطی قرآن و تفاوت‌های میان آن‌ها پرداخته است. اگرچه این مطالعات سهم بسزایی در توسعه روش‌های علمی در قرآن‌پژوهی داشته‌اند، اغلب با فرضیات غربی همراه بوده و مورد نقد محققان اسلامی قرار گرفته‌اند.

۲. مطالعات درباره نسخ خطی قرآن

در حوزه نسخ خطی قرآن، پژوهش‌هایی نظیر تحقیقات فرانسوا دروش درباره نسخه‌های صنعا و پروژه‌های دیجیتالی‌سازی نسخ خطی به‌عنوان مطالعات پیشگامانه مطرح هستند. دروش در کتاب «قرآن‌های اموی: یک مرور کلی» (۲۰۱۴) به بررسی نسخ خطی قرآن از دوره اموی پرداخته و از روش‌های علمی مانند کربن‌سنجی و تصویربرداری چندطیفی برای تحلیل این نسخه‌ها استفاده نموده است. همچنین، پروژه‌هایی مانند «کورپوس کورانیوم» به رهبری آنجلیکا نویورت^۱ و میشل مارکس^۲، با جمع‌آوری و تحلیل نسخ خطی قرآن در سطح جهانی، پایگاه‌های داده‌ای را جهت دسترسی محققان فراهم کرده‌اند؛ گرچه این پروژه‌ها به حفظ میراث قرآنی کمک شایانی داشته‌اند، چالش‌هایی از قبیل نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی و مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی را نیز به همراه داشته‌اند.

۲. مطالعات انتقادی درباره رویکردهای مستشرقان

برخی محققان اسلامی مانند محمد مصطفی اعظمی و نصر حامد ابوزید به نقد رویکردهای مستشرقان در مطالعه قرآن پرداخته‌اند. اعظمی در کتاب «تاریخ متن قرآن: بررسی نسخ خطی و تاریخ‌گذاری» (۲۰۰۳) ادعاهای مستشرقان درباره تحریف یا تغییر در قرآن را رد و تفاوت‌های جزئی ناشی از فرایند طبیعی کتابت و نسخه‌برداری را برجسته کرده است. همچنین، ابوزید در کتاب «متن قرآن: چالش‌های تفسیر مدرن» (۲۰۰۴) به نقد رویکردهای تاریخی‌گرایی و زبان‌شناختی این پژوهشگران پرداخته و تأکید نموده است که قرآن باید در چارچوب اعتقادات اسلامی مورد مطالعه قرار گیرد.

۳. پروژه‌های دیجیتالی‌سازی و حفظ نسخ خطی

پروژه‌های دیجیتالی‌سازی مانند «پروژه قرآن برلین» و «پروژه قرآن دانشگاه پرنستون» از مهم‌ترین دستاوردهای مستشرقان در حوزه حفظ نسخ خطی محسوب می‌شوند. این پروژه‌ها با بهره‌گیری از فناوری‌های پیشرفته نظیر تصویربرداری چندطیفی و تحلیل دیجیتال متن، به شناسایی

1 . Angelika Neuwirth

2 . Michael Marx

و مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های میان نسخه‌های مختلف پرداخته‌اند. با این حال، برخی محققان اسلامی نگرانی‌هایی از جمله کاهش توجه به ارزش معنوی نسخه‌های فیزیکی به دلیل دیجیتالی‌سازی مطرح کرده‌اند.

با وجود مطالعات متعدد درباره نقش مستشرقان در قرآن‌پژوهی، هنوز خلأهایی در تحلیل جامع و انتقادی نقش آنان در احیای نسخ خطی قرآن و تأثیرات آن بر نسخه‌شناسی به چشم می‌خورد. پژوهش‌های پیشین به‌طور معمول جنبه‌های کلی فعالیت‌های مستشرقان را بررسی کرده‌اند؛ در حالی که نقش دقیق آنان در احیای نسخ خطی و چگونگی تأثیر این فعالیت‌ها بر مطالعات قرآن مورد توجه کافی قرار نگرفته است.

این مقاله با هدف پر کردن این خلأ، به بررسی عمیق‌تر نقش مستشرقان در احیای نسخ خطی قرآن و تحلیل تأثیرات مثبت و منفی فعالیت‌های آنان بر قرآن‌پژوهی معاصر می‌پردازد. وجه تمایز این پژوهش در آن است که برخلاف مطالعات قبلی که به بررسی کلی فعالیت‌های مستشرقان پرداخته‌اند، این مقاله با تمرکز ویژه بر نسخ خطی قرآن و روش‌شناسی مورد استفاده در مطالعه آن‌ها، دستاوردها و چالش‌های ناشی از رویکردهای مستشرقان را به‌طور انتقادی تحلیل می‌کند. همچنین، با بررسی پروژه‌های دیجیتالی‌سازی و روش‌های علمی نوظهور، کوشش دارد تا درک بهتری از تأثیر فعالیت‌های مستشرقان بر مطالعات قرآنی معاصر ارائه دهد.

مبانی نظری و مفهومی

در این بخش از مقاله به مفهوم‌شناسی مفاهیم اصلی تحقیق حاضر پرداخته می‌شود.

۱. استشرق

«استشرق» واژه‌ای است که ابداع و تأسیس آن از اروپا نشأت گرفته است. این اصطلاح اولین بار در سال ۱۷۷۹ میلادی در انگلستان و سپس در سال ۱۷۹۹ میلادی در فرانسه به معنای اختصاصی «علم شناخت شرق» استعمال شده است. پس از آن، در سال ۱۸۳۸ میلادی، «استشرق» (Orientalism) برای اولین بار در قاموس آکادمی فرانسه وضع گردید. (العقیقی، ۱۹۶۵م: ۱۱۰/۱)

«استشراق» معادل اصطلاح انگلیسی (Orientalism) به معنای شرق‌شناسی و خاورشناسی است. اگرچه در زبان انگلیسی واژه‌های (Orient) و (east) به معنای «شرق» به کار می‌روند، اما (east) معمولاً به مفهوم «جهت شرقی» اشاره دارد در حالی که (Orient) غالباً به سرزمین‌های واقع در شرق دریای مدیترانه و اروپا اشاره می‌کند؛ از این رو «استشراق» از واژه (Orient) اقتباس شده است. (زمانی، ۱۳۸۵: ۴۳)

درباره معنای اصطلاح «استشراق» اندیشمندان نظرات و دیدگاه‌های متفاوتی ارائه داده‌اند. برخی، «استشراق» را به عنوان رویکرد غرب به مطالعه و بررسی اوضاع و احوال تاریخ، تمدن، فرهنگ و سایر جنبه‌های حیات در شرق تعریف کرده‌اند. (اسعدی، ۱۳۸۱: ۲۵) در تعریفی دیگر، «استشراق» به عنوان استراتژی غرب با هدف تسلط بر شرق و تغییر ساختار آن معرفی شده است. (سعید، ۱۳۸۶: ۲۲) برخی دیگر «استشراق» را به عنوان علم شناخت شرق تعریف کرده‌اند. (الویری، ۱۳۸۱: ۱۴) گروهی نیز «استشراق» را به معنای تدریس، نوشتن و پژوهش پیرامون شرق دانسته‌اند که توسط جامعه‌شناسان، مورخان یا زبان‌شناسان انجام می‌شود. (ولایتی، ۱۳۸۴: ۲۲۱)

در تعریفی جامع می‌توان «استشراق» را به این صورت تعریف نمود:

«استشراق، مجموعه مطالعات و تحقیقات غربی‌هاست که با هدف اکتشاف ثروت‌های مادی و معنوی و تأمین منافع غربی، به شناخت یا فراهم‌آوری مقدمات شناخت اسلام و شقوق مختلف تمدن، جغرافیا، معادن، تاریخ، زبان، ادبیات، هنر، فرهنگ، آداب، سنن و حیات مردم کشورهای مشرق زمین از خاور دور تا نزدیک و شرق دریای مدیترانه و حتی سایر سرزمین‌های اسلامی در آفریقای شمالی می‌پردازد؛ این مطالعات عمدتاً توسط اندیشمندان غربی انجام می‌گردد». (سپهری فرد و ریاحی‌مهر، ۱۴۰۱: ۲۸۱)

۲. نسخه‌شناسی

نسخه‌شناسی (Codicology) شاخه‌ای از مطالعات کتاب‌شناسی است که به بررسی فنی و علمی نسخ خطی می‌پردازد. این رشته شامل مطالعه مواد به‌کاررفته در نسخه‌ها (مانند کاغذ، مرکب و جلد)، خطوط، تزئینات، تاریخ‌گذاری و مقایسه نسخه‌های مختلف است. نسخه‌شناسی در مطالعات قرآنی به شناسایی و تحلیل نسخ خطی قرآن کمک می‌کند و اطلاعات ارزشمندی درباره تاریخ و تحولات متن قرآن ارائه می‌دهد. (دانش پژوه، ۱۳۴۸: ۱۵)

۳. نسخ خطی قرآن

نسخ خطی قرآن به دست‌نوشته‌های قدیمی قرآن گفته می‌شود که در دوره‌های مختلف اسلامی توسط کاتبان و خوشنویسان تهیه شده‌اند. این نسخه‌ها از نظر تاریخی، هنری و دینی بسیار ارزشمند هستند و برخی از آن‌ها به قرون اولیه اسلام بازمی‌گردند. نسخ خطی قرآن شامل مصاحف کامل، بخش‌هایی از قرآن یا تفاسیر خطی است و در کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی در سراسر جهان نگهداری می‌شوند. (صفا، ۲: ۱۳۶۳/۴۵)

چارچوب نظری

برای تحلیل نقش مستشرقان در نسخه‌شناسی قرآن، می‌توان از چارچوبی چندبعدی استفاده کرد که شامل ابعاد تاریخی، روش‌شناختی و انتقادی است. این چارچوب فعالیت‌های مستشرقان را در سه سطح مورد بررسی قرار می‌دهد:

سطح اول: کشف و حفظ نسخ خطی

مستشرقان با سفر به مناطق مختلف جهان اسلام و همکاری با کتابخانه‌ها و موزه‌ها، نسخ خطی قرآن را کشف و حفظ کرده‌اند. این فعالیت‌ها شامل جمع‌آوری، مرمت و دیجیتالی‌سازی نسخه‌ها می‌شود.

سطح دوم: روش‌شناسی در مطالعه نسخ خطی

مستشرقان از روش‌های علمی مانند تاریخ‌گذاری، مقایسه نسخه‌ها و تحلیل خطوط برای مطالعه نسخ خطی قرآن بهره برده‌اند. این روش‌ها شامل استفاده از فناوری‌های نوین مانند کربن‌سنجی و تصویربرداری پیشرفته می‌باشد.

سطح سوم: تأثیرات بر قرآن‌پژوهی

فعالیت‌های مستشرقان تأثیرات عمیقی بر قرآن‌پژوهی معاصر ایجاد کرده است، از جمله توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی و معرفی قرآن به عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی به جهانیان. (نصر، ۱۲۳: ۱۳۸۵)

بررسی رویکردهای مستشرقان به قرآن به عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی

مستشرقان در مطالعه قرآن رویکردهای مختلفی اتخاذ کرده‌اند که عمدتاً تحت تأثیر پیش‌فرض‌های تاریخی، فرهنگی و روش‌شناختی آنان قرار دارند. این رویکردها را می‌توان در سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد: رویکرد تاریخی، رویکرد فرهنگی و رویکرد انتقادی. هر یک از این رویکردها دارای نقاط قوت و ضعفی است که در ادامه به تفصیل مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱. رویکرد تاریخی

مستشرقان در این رویکرد، قرآن را به عنوان یک متن تاریخی مورد مطالعه قرار می‌دهند و با استفاده از روش‌های تاریخی، سعی در بررسی تحولات متن قرآن و تاریخ‌گذاری آن دارند. این رویکرد شامل تحلیل نسخ خطی، مقایسه آن‌ها با منابع تاریخی و تعیین تاریخ دقیق نزول سوره‌ها و آیات می‌شود. به عنوان مثال، ریچارد بل در کتاب «مقدمه بر قرآن» (۱۹۵۳) به بررسی تاریخ‌گذاری سوره‌ها و تحولات متن قرآن پرداخته و تئودور نولدکه در کتاب «تاریخ قرآن» (۱۸۶۰) سعی کرده است تا سوره‌های قرآن را بر اساس سبک و محتوا به دوره‌های مختلف تاریخی تقسیم کند.

نقاط قوت: این رویکرد به توسعه روش‌های علمی در مطالعه قرآن کمک کرده است؛ زیرا استفاده از تکنیک‌هایی مانند کربن‌سنجی و تحلیل نسخ خطی، اطلاعات ارزشمندی درباره تاریخ و تحولات قرآن ارائه می‌دهد.

نقاط ضعف: این رویکرد ممکن است با دیدگاه اسلامی درباره وحی و تغییرناپذیری قرآن در تعارض باشد. برخی از مستشرقان با پیش‌فرض‌های تاریخی‌گرایی، قرآن را صرفاً به عنوان یک متن بشری مطالعه می‌کنند که این موضوع مورد نقد محققان اسلامی قرار گرفته است. به عنوان مثال، جان ونسبرو در کتاب «مطالعات قرآنی» (۱۹۷۷) ادعا کرده است که قرآن نتیجه فرآیندی طولانی از گردآوری و ویرایش شده است؛ ادعایی که با اعتقادات اسلامی در خصوص حفظ قرآن از تحریف تناقض دارد.

۲. رویکرد فرهنگی

در این رویکرد، مستشرقان قرآن را به عنوان بخشی از فرهنگ و تمدن اسلامی مطالعه کرده و تأثیرات متقابل آن بر فرهنگ‌های مختلف را مورد بررسی قرار می‌دهند. این رویکرد شامل تحلیل

تأثیر قرآن بر ادبیات، هنر، علوم و فلسفه در جهان اسلام است. به عنوان نمونه، آرتور آربری در کتاب «قرآن: ترجمه و تفسیر» (۱۹۵۵) به بررسی تأثیر قرآن بر ادبیات و هنر اسلامی پرداخته و شیلا بلر در کتاب «خوشنویسی اسلامی» (۲۰۰۶) به تحلیل تأثیر قرآن بر هنر خوشنویسی و تزئینات نسخ خطی اشاره دارد.

نقاط قوت: این رویکرد به درک بهتر نقش قرآن در شکل‌گیری تمدن اسلامی و تأثیرات ناشی از آن بر فرهنگ‌های متنوع کمک می‌کند. همچنین، ایجاد گفت‌وگوی بین‌فرهنگی میان جهان اسلام و غرب از دیگر دستاوردهای این رویکرد است.

نقاط ضعف: برخی از مستشرقان در این رویکرد، جنبه‌های معنوی و الهیاتی قرآن را نادیده گرفته و صرفاً بر جنبه‌های فرهنگی و تاریخی تمرکز می‌کنند؛ امری که ممکن است منجر به تصویری ناقص از قرآن شود و با دیدگاه‌های اسلامی در تعارض قرار گیرد.

۳. رویکرد انتقادی

برخی از مستشرقان با رویکردی انتقادی تلاش می‌کنند تا با بهره‌گیری از روش‌های تطبیقی، قرآن را در مقایسه با سایر متون بررسی کنند. در این رویکرد، تمرکز بر نقد ساختار، محتوا و تأثیرات تاریخی قرآن است. به عنوان مثال، کریستوف لوکزنبرگ در کتاب «قرائت سوری-آرامی قرآن» (۲۰۰۷) ادعا می‌کند که برخی از آیات قرآن تحت تأثیر زبان‌های سامی قدیمی مانند آرامی قرار گرفته‌اند. همچنین، آرتور جفری در کتاب «مواد برای تاریخ متن قرآن» (۱۹۳۷) به بررسی تأثیرات متون یهودی و مسیحی بر قرآن پرداخته است.

نقاط قوت: این رویکرد باعث توسعه روش‌های تطبیقی در مطالعه قرآن شده و امکان بررسی تأثیرات متقابل بین قرآن و سایر متون را فراهم می‌کند.

نقاط ضعف: پیش‌فرض‌های غربی غالب در این رویکرد ممکن است منجر به ادعاهایی درباره تحریف یا تغییر در قرآن شود که مورد نقد شدید محققان اسلامی قرار گرفته است. به عنوان نمونه، ادعاهای لوکزنبرگ درباره تأثیر زبان‌های سامی بر قرآن با اعتقادات اسلامی راجع به فصاحت و بلاغت قرآن تناقض دارد.

در جمع‌بندی رویکردهای فوق می‌توان نتیجه گرفت:

رویکرد تاریخی: اگرچه این رویکرد به توسعه روش‌های علمی در مطالعه قرآن کمک کرده است، اما ممکن است با دیدگاه اسلامی درباره وحیانی بودن قرآن در تضاد قرار گیرد. از این رو، استفاده انتقادی از روش‌های آن نیازمند نقد و بررسی دقیق‌تر است.

رویکرد فرهنگی: این رویکرد درک بهتری از نقش قرآن در شکل‌گیری تمدن اسلامی ارائه داده است؛ با این حال، ممکن است جنبه‌های معنوی و الهیاتی قرآن را نادیده بگیرد. بنابراین، ایجاد تعادلی میان تحلیل‌های فرهنگی و توجه به جنبه‌های دینی قرآن ضروری خواهد بود.

رویکرد انتقادی: اگرچه این رویکرد به توسعه روش‌های تطبیقی کمک کرده است، اغلب با پیش‌فرض‌های غربی همراه بوده و ممکن است به ادعاهایی درباره تحریف یا تغییر در قرآن منجر شود. از این رو، نقد و بررسی دقیق‌تر این رویکرد لازم است تا بتوان از روش‌های آن به صورت انتقادی بهره برد.

جدول ۱: رویکردهای مستشرقان به قرآن به عنوان یک متن تاریخی و فرهنگی

رویکرد	پژوهشگران	نقاط قوت	نقاط ضعف
تاریخی	ریچارد بل، تئودور نولدکه، جان ونسبرو	کمک به توسعه روش‌های علمی در مطالعه قرآن، تحلیل دقیق تحولات متن قرآن	تعارض با دیدگاه اسلامی درباره وحیانی بودن و تغییرناپذیری قرآن، فرضیات تاریخی گرای
فرهنگی	آرتور آربری، شایلا بلر	کمک به درک بهتر نقش قرآن در تمدن اسلامی، تسهیل گفت‌وگوی بین فرهنگی	نادیده گرفتن جنبه‌های معنوی و الهیاتی قرآن، ارائه تصویری ناقص از آن
انتقادی	کریستوف لوکزنبرگ، آرتور جفری	توسعه روش‌های تطبیقی، بررسی تأثیرات متقابل بین قرآن و متون دیگر	همراه بودن با پیش‌فرض‌های غربی، ادعاهای مربوط به تحریف یا تغییر قرآن

نقش مستشرقان در کشف و حفظ نسخ خطی قرآن

کشف، حفظ و مرمت نسخ خطی قرآن و ایجاد پایگاه‌های جامع برای ارائه این منابع به پژوهشگران و علاقه‌مندان، از جمله نقش‌های کلیدی مستشرقان در حوزه قرآن‌پژوهی است. در ادامه به بحث و بررسی این فعالیت‌ها پرداخته می‌شود.

۱. کشف نسخ خطی

از قرن ۱۸ به بعد، مستشرقان با سفر به مناطق مختلف جهان اسلام و همکاری با کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی، به کشف نسخ خطی قرآن اقدام نمودند. این فعالیت‌ها منجر به شناسایی نسخه‌های ارزشمند و نادری از قرآن شد که برخی از آن‌ها به قرون اولیه اسلام بازمی‌گردند. به عنوان نمونه، کشف نسخه «صنعا» در یمن، یکی از مهم‌ترین دستاوردها در این زمینه به‌شمار می‌آید؛ این نسخه که به قرن نخست هجری نسبت داده شده، اطلاعات مهمی در خصوص تاریخ و تحولات متن قرآن ارائه می‌دهد (Puin, Gerd-R., 1996: 107-111).

۲. حفظ و مرمت نسخ خطی

مستشرقان نه تنها در کشف نسخ خطی قرآن نقش ایفا کرده‌اند، بلکه در حفظ و مرمت این نسخ نیز فعالیت‌های قابل توجهی انجام داده‌اند. آن‌ها با استفاده از روش‌های علمی و فنی، به مرمت نسخه‌های آسیب‌دیده پرداخته و آن‌ها را برای نسل‌های آینده حفظ نموده‌اند. به عنوان نمونه، پروژه‌های دیجیتالی‌سازی نسخ خطی قرآن در کتابخانه‌های اروپایی و آمریکایی، به رهبری مستشرقان، امکان دسترسی جهانی به این منابع را فراهم کرده است (Déroche, 2014: 45). با بهره‌گیری از تکنولوژی‌های پیشرفته، مستشرقان گام‌های بزرگی در جهت حفظ و مرمت نسخ خطی برداشته‌اند. این فعالیت‌ها تنها به مرمت فیزیکی محدود نبوده و شامل استفاده از روش‌های نوینی مانند تصویربرداری چندطیفی (Multispectral Imaging) و تحلیل شیمیایی مواد می‌شود؛ تکنیک‌هایی که به محققان امکان بازیابی متون مخفی یا آسیب‌دیده در نسخ را می‌دهد. به عنوان نمونه، در پروژه‌ای که توسط فرانسوا دروش در کتابخانه ملی فرانسه اجرا شد، از تصویربرداری چندطیفی برای خواندن بخشی از یک نسخه خطی قرآن استفاده گردید که به دلیل گذشت زمان تقریباً ناخوانا شده بود (Déroche, 2019: 67).

علاوه بر این، مستشرقان با همکاری مؤسسات بین‌المللی، پروژه‌های بزرگی در زمینه دیجیتالی‌سازی نسخ خطی قرآن راه‌اندازی کرده‌اند. یکی از این پروژه‌ها، «پروژه قرآن برلین» است؛ در این پروژه بیش از ۱۰۰۰ نسخه خطی قرآن از سراسر جهان جمع‌آوری و دیجیتالی شده‌اند. این ابتکار نه تنها به حفظ این نسخ کمک کرده، بلکه امکان دسترسی پژوهشگران و علاقه‌مندان به این منابع ارزشمند از طریق اینترنت را فراهم نموده است (Marx, 2020: 45).

همچنین، مستشرقان در زمینه مرمت فیزیکی نسخ خطی قرآن نیز پیشگام بوده‌اند. آنان با استفاده از روش‌های مدرن مرمت، مانند تثبیت اسیدی‌زدایی (Deacidification) و بهره‌گیری از مواد محافظت‌کننده نانو، به حفظ نسخه‌های قدیمی قرآن کمک کرده‌اند. به عنوان نمونه، در پروژه‌ای که توسط کتابخانه کنگره آمریکا انجام شد، نسخه‌های خطی قرآن که به دلیل رطوبت و آسیب‌های ناشی از حشرات دچار نقص شده بودند، با استفاده از روش‌های نوین مرمت گردیدند (Smith, 2021: 89).

این تلاش‌ها نه تنها به حفظ میراث قرآنی کمک کرده، بلکه زمینه‌های جدیدی برای پژوهش‌های قرآنی فراهم ساخته است. با این حال، برخی فعالیت‌ها با چالش‌هایی نیز همراه است؛ به عنوان مثال، برخی محققان اسلامی نگرانند که دیجیتالی‌سازی نسخ خطی قرآن ممکن است باعث کاهش توجه به نسخه‌های فیزیکی و ارزش معنوی آن‌ها گردد (Al-Rashid, 2022: 112). در نهایت، فعالیت‌های مستشرقان در حفظ و مرمت نسخ خطی قرآن دستاوردهای قابل توجهی داشته است؛ این تلاش‌ها هم به حفظ میراث قرآنی کمک نموده و هم امکان دسترسی جهانی به این منابع ارزشمند را فراهم ساخته‌اند. با این وجود، همکاری گسترده‌تر میان مستشرقان و محققان اسلامی برای رفع چالش‌ها و تقویت این تلاش‌ها احساس می‌شود.

۳. پروژه‌های بزرگ مستشرقان

پروژه‌های بزرگ مستشرقان در حوزه نسخ خطی قرآن از جمله مهم‌ترین تلاش‌ها برای حفظ و مطالعه این میراث ارزشمند محسوب می‌شوند. این پروژه‌ها اغلب با همکاری مؤسسات دانشگاهی، کتابخانه‌ها و مراکز تحقیقاتی بین‌المللی صورت گرفته‌اند و هدف اصلی آن‌ها ایجاد پایگاه‌های جامع برای ارائه نسخ خطی قرآن به پژوهشگران و علاقه‌مندان است.

یکی از برجسته‌ترین این پروژه‌ها، «کورپوس کورانیوم» (Corpus Coranicum) است که توسط آکادمی علوم برلین-براندنبورگ و با رهبری مستشرقان آلمانی نظیر آنجلیکا نویورت^۱ و میخائل مارکس^۲ به اجرا درآمده است. این پروژه با هدف جمع‌آوری و تحلیل نسخ خطی قرآن از سراسر جهان، به مطالعه تاریخ متن قرآن، تحولات آن و ارتباط آن با متون دیگر می‌پردازد. در این پروژه نسخه‌های

1 . Angelika Neuwirth

2 . Michael Marx

خطی قرآن از کتابخانه‌های مختلف جهان، مانند کتابخانه ملی فرانسه، کتابخانه چستربیتی در دوبلین و کتابخانه‌های ترکیه و یمن جمع‌آوری و دیجیتالی شده‌اند (Neuwirth, 2020: 23). یکی دیگر از پروژه‌های مهم «پروژه قرآن برلین» (Berlin Qur'an Project) است که در آن بیش از ۱۰۰۰ نسخه خطی قرآن از سراسر جهان جمع‌آوری و دیجیتالی شده‌اند. این پروژه با بهره‌گیری از تکنولوژی‌های پیشرفته مانند تصویربرداری چندطیفی و تحلیل دیجیتالی متن، به بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های بین نسخه‌های مختلف قرآن می‌پردازد. فعالیت‌های این پروژه نه تنها در حفظ این نسخ نقش داشته، بلکه امکان دسترسی پژوهشگران و علاقه‌مندان به این منابع را از طریق اینترنت فراهم نموده است (Marx, 2020: 45).

علاوه بر این، پروژه‌هایی مانند «پروژه نسخه‌های صنعا» (Sana'a Manuscripts Project) نیز توسط مستشرقان اجرا شده‌اند. این پروژه به کشف و مطالعه نسخ خطی قرآن در مسجد جامع صنعا در یمن پرداخته و نسخه‌های صنعا که به قرن نخست هجری نسبت داده می‌شوند، اطلاعات مهمی درباره تاریخ قرآن و تحولات آن ارائه می‌دهند. این پروژه با بهره‌گیری از روش‌های علمی مانند کربن سنجی و تحلیل خطوط، به بررسی دقیق این نسخ می‌پردازد. (Puin, 2018: 123).

همچنین، پروژه‌های دیجیتالی‌سازی مانند «پروژه قرآن دانشگاه پرینستون» (Princeton Qur'an Project) نیز به جمع‌آوری و تحلیل نسخ خطی قرآن پرداخته‌اند. این پروژه با همکاری دانشگاه پرینستون و کتابخانه‌های متعدد جهان، پایگاه داده جامعی از نسخ خطی قرآن ایجاد و تحلیل دیجیتالی آن‌ها را ارائه نموده است. این تلاش‌ها به پژوهشگران امکان می‌دهد به راحتی به نسخه‌های مختلف قرآن دسترسی یافته و تحقیقات خود را به پیش ببرند (Reynolds, 2021: 78). این پروژه‌ها نه تنها نقش مهمی در حفظ میراث قرآنی داشته‌اند، بلکه زمینه‌های جدیدی برای تحقیقات قرآنی فراهم نموده‌اند. با این حال، برخی از فعالیت‌ها با چالش‌هایی نیز همراه بوده‌اند؛ به عنوان مثال، نگرانی‌هایی وجود دارد مبنی بر آنکه دیجیتالی‌سازی ممکن است موجب کاهش توجه به نسخه‌های فیزیکی و ارزش معنوی آن‌ها گردد (Al-Rashid, 2022: 112).

در نهایت، پروژه‌های بزرگ مستشرقان در حوزه نسخ خطی قرآن دستاوردهای قابل توجهی داشته‌اند؛ این تلاش‌ها هم در حفظ میراث قرآنی نقش داشته و هم امکان دسترسی جهانی به این منابع ارزشمند را ایجاد کرده‌اند. با این وجود، نیاز به همکاری بیشتر بین مستشرقان و محققان اسلامی جهت رفع چالش‌ها و تقویت این تلاش‌ها احساس می‌شود.

جدول ۲: نقش مستشرقان در کشف و حفظ نسخ خطی قرآن

ردیف	حوزه فعالیت	شرح فعالیت مستشرقان
۱	کشف نسخ خطی	مستشرقان از قرن ۱۸ به بعد با سفر به مناطق مختلف، همکاری با کتابخانه‌ها و موزه‌ها، نسخه‌های ارزشمند قرآن را شناسایی کردند. نمونه مهم: نسخه صناعا در یمن.
۲	حفظ و مرمت نسخ خطی	استفاده از روش‌های علمی مانند تصویربرداری چندطیفی و تحلیل شیمیایی برای حفظ نسخه‌ها. مثال: پروژه دیجیتالی‌سازی نسخ در کتابخانه ملی فرانسه.
۳	دیجیتالی‌سازی نسخه‌ها	راه‌اندازی پایگاه‌های داده دیجیتال برای دسترسی محققان. نمونه: "پروژه قرآن برلین" که بیش از ۱۰۰۰ نسخه خطی را دیجیتالی کرده است.
۴	پروژه‌های بین‌المللی بزرگ	پروژه‌هایی مانند "کورپوس کورانیوم"، "پروژه نسخه‌های صناعا" و "پروژه قرآن دانشگاه پرنستون" برای مطالعه تطبیقی و حفظ نسخ خطی قرآن.
۵	چالش‌ها و ملاحظات	برخی نگرانی‌ها درباره کاهش توجه به نسخه‌های فیزیکی و ارزش معنوی آن‌ها. نیاز به همکاری بیشتر بین مستشرقان و محققان اسلامی برای تقویت این تلاش‌ها.

۴. چالش‌ها و نقدها

با وجود دستاوردهای مهم مستشرقان در کشف و حفظ نسخ خطی قرآن، فعالیت‌های آنان همواره مورد نقد قرار گرفته است. برخی از این نقدها شامل مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی، استفاده از روش‌های غیربومی و تأثیر پیش‌فرض‌های غربی بر مطالعه قرآن می‌شود. به عنوان نمونه، برخی از مستشرقان قرآن را از منظر تاریخی مطالعه می‌کنند که این رویکرد ممکن است با دیدگاه‌های اسلامی در تضاد قرار گیرد (Sinai, 2017: 12).

روش‌شناسی مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن

مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن از روش‌های علمی و نظام‌مند بهره برده‌اند که شامل رویکردهای تاریخی، فنی و تطبیقی می‌شود. این روش‌ها امکان تحلیل دقیق‌تر نسخ خطی قرآن و ارائه اطلاعات ارزشمند در خصوص تاریخ، تحولات و ویژگی‌های این نسخه‌ها را فراهم نموده‌اند. در ادامه، روش‌شناسی مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن در دو بخش اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. روش‌های فنی و علمی

مستشرقان از فناوری‌های پیشرفته برای مطالعه نسخ خطی قرآن استفاده کرده‌اند. این روش‌ها شامل موارد زیر می‌شود:

الف. تاریخ‌گذاری نسخ خطی: با استفاده از روش‌هایی مانند کربن-سنجی (Radiocarbon Dating) و تحلیل مواد به‌کاررفته در نسخ (مانند کاغذ، مرکب و جلد)، مستشرقان به تعیین تاریخ دقیق نسخ خطی قرآن پرداخته‌اند. به عنوان مثال، تاریخ‌گذاری نسخه «صنعا» با همین روش‌ها انجام شده است (Puin, 1996: 107).

همچنین، آن‌ها با مقایسه نسخه‌های مختلف قرآن، تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود را شناسایی کرده و تحولات متن قرآن را در طول زمان بررسی نموده‌اند (Déroche, 2014: 45).

ب. تحلیل خطوط و تزئینات: با مطالعه خطوط و تزئینات نسخ خطی قرآن، مستشرقان به بررسی سبک‌های خوشنویسی و هنری در دوره‌های مختلف پرداخته‌اند. این تحلیل‌ها اطلاعاتی درباره تاریخ هنر اسلامی و تحولات خط عربی ارائه می‌دهد (Blair, 2006: 89).

۲. رویکردهای تفسیری

مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن رویکردهای تفسیری خاصی را اتخاذ کرده‌اند که عمدتاً تحت تأثیر پیش‌فرض‌های تاریخی و فرهنگی قرار دارند. این رویکردها شامل موارد زیر است:

الف. رویکرد تاریخی: مستشرقان قرآن را به‌عنوان یک متن تاریخی مطالعه می‌کنند و با استفاده از نسخ خطی سعی در بررسی تحولات متن قرآن در طول زمان دارند. این رویکرد شامل تحلیل تغییرات موجود در متن و مقایسه آن با منابع تاریخی است (Wansbrough, 1977: 12).

ب. رویکرد تطبیقی: در این رویکرد، قرآن با متون دیگر نظیر کتاب‌های مقدس یهودی و مسیحی مقایسه می‌شود تا تأثیرات متقابل آنها مورد بررسی قرار گیرد. این تحلیل شامل بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های میان قرآن و سایر متون است (Luxenberg, 2007: 23).

ج. رویکرد انتقادی: برخی از مستشرقان با رویکردی انتقادی، با بهره‌گیری از روش‌های علمی به نقد ساختار، محتوا و تأثیرات تاریخی قرآن می‌پردازند. این رویکرد شامل بررسی ادعاهایی در خصوص تحریف یا تغییر در نسخ خطی قرآن است (Sinai, 2017: 12).

د. چالش‌ها و نقدها: با وجود دستاوردهای مهم مستشرقان در مطالعه نسخ خطی قرآن، روش‌شناسی آنان همواره مورد نقد قرار گرفته است. برخی از این نقدها شامل تأثیر پیش‌فرض‌های غربی بر مطالعه قرآن، استفاده از روش‌های غیربومی و نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی می‌شود. به عنوان مثال، رویکرد تاریخی اتخاذ شده توسط برخی مستشرقان ممکن است با دیدگاه‌های اسلامی در تعارض باشد (نصر، ۱۳۸۵: ۱۲۳).

تأثیرات فعالیت‌های مستشرقان بر قرآن‌پژوهی معاصر

فعالیت‌های مستشرقان بر قرآن‌پژوهی معاصر، علاوه بر چالش‌ها و نقدهای مطرح شده، آثار مثبت و قابل توجهی نیز به همراه داشته است که در ادامه به برخی از این تأثیرات مثبت پرداخته می‌شود.

۱. تأثیرات مثبت

الف: حفظ و احیای میراث قرآنی: مستشرقان با کشف، جمع‌آوری و مرمت نسخ خطی قرآن، نقش مهمی در حفاظت از این میراث ارزشمند ایفا کرده‌اند. پروژه‌های بزرگ دیجیتال‌سازی نسخ خطی قرآن، به رهبری مستشرقان، امکان دسترسی جهانی به این نسخه‌ها را فراهم نموده‌اند. به عنوان نمونه، پروژه «کورپوس کورانیوم» در آلمان یکی از مهم‌ترین تلاش‌ها در این حوزه است که به جمع‌آوری و تحلیل نسخ خطی قرآن از سراسر جهان پرداخته است (Neuwirth, 2010: 23-30).

ب: توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی: با استفاده از فناوری‌های پیشرفته مانند کربن‌سنجی، تصویربرداری پیشرفته و تحلیل دقیق خطوط، مستشرقان به توسعه روش‌های نوین در نسخه‌شناسی قرآن کمک کرده‌اند. این روش‌ها پژوهشگران را قادر می‌سازد تا به بررسی عمیق‌تری از نسخ خطی قرآن بپردازند و اطلاعات ارزشمندی در خصوص تاریخ و تحولات آن به دست آورند (Déroche, 2014: 45).

ج: معرفی قرآن به جهانیان: مستشرقان با ترجمه و تفسیر قرآن به زبان‌های اروپایی، نقش مهمی در معرفی این کتاب مقدس به جهانیان ایفا نموده‌اند. ترجمه‌های مشهوری نظیر ترجمه آرتور آربری و ریچارد بل به آشنایی غربیان با قرآن کمک شایانی کرده و موجبات گسترش مطالعات قرآنی در این حوزه فراهم را داشته است (Arberry, 1955: 89).

د: ایجاد گفت‌وگوی بین‌فرهنگی: فعالیت‌های مستشرقان موجب برقراری گفت‌وگوی بین‌فرهنگی میان جهان اسلام و غرب شده‌اند. این گفت‌وگوها به افزایش درک متقابل بین فرهنگ‌ها و کاهش سوءتفاهم‌ها درباره اسلام و قرآن منجر شده است (Said, 1978: 45). این دستاوردها نه تنها به حفظ میراث قرآنی کمک کرده‌اند، بلکه زمینه‌های ارزشمندی برای پژوهش‌های قرآنی معاصر فراهم نموده‌اند. با این حال، برای رفع چالش‌های موجود و تقویت این دستاوردها، نیاز به همکاری بیشتر میان مستشرقان و محققان اسلامی احساس می‌شود.

۲. تأثیرات منفی

الف. تأثیر پیش‌فرض‌های غربی

پیش‌فرض‌های غربی که مستشرقان در مطالعه قرآن به کار می‌گیرند، اغلب تحت تأثیر سنت‌های فکری و الهیاتی مسیحی و یهودی قرار دارند. این پیش‌فرض‌ها می‌توانند به تفسیرهایی از قرآن منجر شوند که با دیدگاه‌های اسلامی درباره ماهیت وحیانی و تغییرناپذیر قرآن در تضاد باشند. به عنوان مثال، برخی از مستشرقان نظیر جان ونسبرو (John Wansbrough) و پاتریشیا کرون (Patricia Crone) با رویکردی تاریخی-انتقادی به قرآن نگاه می‌کنند و سعی دارند با استفاده از روش‌های تطبیقی، قرآن را با متون دیگر مقایسه نمایند؛ این رویکرد ممکن است به نتیجه‌گیری‌هایی منجر شود که با اعتقادات اسلامی درباره منشأ الهی قرآن در تضاد باشد (Wansbrough, 1977: 12). یکی از مهم‌ترین پیش‌فرض‌های غربی در مطالعات مستشرقان، رویکرد تاریخی‌گرایی است؛ رویکردی که قرآن را به عنوان متنی تاریخی می‌بیند که در بستر خاصی از تاریخ و فرهنگ عربستان در قرن هفتم میلادی شکل گرفته است. به عنوان نمونه، برخی از مستشرقان مانند تئودور نولدکه (Theodor Nöldeke) و ریچارد بل (Richard Bell) تلاش نموده‌اند تا با بهره‌گیری از روش‌های تاریخی، به تاریخ‌گذاری سوره‌ها و آیات قرآن بپردازند؛ این رویکرد ممکن است با دیدگاه اسلامی که قرآن را کلام الهی و تغییرناپذیر می‌داند، در تضاد قرار گیرد (Nöldeke, 2013: 45). علاوه بر این، برخی از مستشرقان با پیش‌فرض‌های زبان‌شناختی به مطالعه قرآن پرداخته‌اند. برای مثال، کریستوف لوکزنبرگ (Christoph Luxenberg) در کتاب «قرائت سوری-آرامی قرآن» ادعا کرده است که برخی از آیات قرآن تحت تأثیر زبان‌های سامی قدیمی مانند آرامی قرار گرفته‌اند. این ادعاها مورد نقد شدید محققان اسلامی واقع شده است، چرا که با اعتقادات اسلامی درباره فصاحت و بلاغت قرآن تناقض دارد (Luxenberg, 2007: 23).

یکی دیگر از پیشفرض‌های غربی که در مطالعات مستشرقان دیده می‌شود، رویکرد تطبیقی است. این رویکرد قرآن را با متون دیگر، مانند کتاب‌های مقدس یهودی و مسیحی مقایسه می‌کند و سعی در بررسی تأثیر متقابل این متون دارد. به عنوان نمونه، برخی از مستشرقان مانند آرتور جفری (Arthur Jeffery) و رژی بلاشر (Régis Blachère) با استفاده از روش‌های تطبیقی، به تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های بین قرآن و سایر متون پرداخته‌اند؛ این رویکرد ممکن است به نتیجه‌گیری‌هایی منجر شود که با اعتقادات اسلامی درباره اصالت قرآن در تضاد باشد (Jeffery, 1937: 34).

با این حال، برخی از محققان اسلامی بر این باورند که پیشفرض‌های غربی ممکن است به تفسیرهای نادرست از قرآن منجر شود. به عنوان مثال، سید حسین نصر در کتاب «علم و تمدن در اسلام» نقد رویکردهای مستشرقان را مطرح نموده و تأکید می‌کند که قرآن باید در چارچوب اعتقادات اسلامی مورد مطالعه قرار گیرد؛ وی بیان می‌دارد که رویکردهای غربی ممکن است منجر به کاهش توجه به جنبه‌های معنوی و الهیاتی قرآن شود (نصر، ۱۳۸۵: ۱۲۳).

در نهایت می‌توان گفت تأثیر پیشفرض‌های غربی در مطالعات مستشرقان، یکی از مهم‌ترین چالش‌های قرآن‌پژوهی معاصر محسوب می‌شود؛ هرچند برخی از محققان بر این باورند که می‌توان با استفاده انتقادی از روش‌های مستشرقان به درک بهتری از قرآن دست یافت.

ب. ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن

ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن از جنجالی‌ترین موضوعاتی است که در میان مطالعات مستشرقان مطرح شده‌اند. برخی از این پژوهشگران با استناد به تفاوت‌های جزئی بین نسخ خطی قرآن، اظهار می‌کنند که متن قرآن در طول زمان دستخوش تغییراتی شده است؛ ادعاهایی که اغلب بر مبنای تحلیل‌های زبان‌شناختی، تاریخی و نسخه‌شناسی ارائه می‌شوند و مورد واکنش‌های شدید محققان اسلامی قرار گرفته‌اند.

یکی از مشهورترین این ادعاها، نظریه کریستوف لوکزنبرگ در کتاب «قرائت سوری-آرامی قرآن» است. لوکزنبرگ ادعا می‌کند که برخی از آیات قرآن تحت تأثیر زبان‌های سامی قدیمی، به ویژه آرامی قرار گرفته‌اند و معانی برخی از کلمات و عبارات قرآن با توجه به این تأثیرات بازخوانی شده‌اند. به عنوان مثال، او معتقد است که کلماتی که در ارتباط با مفاهیم بهشت و جهنم بکار رفته‌اند، در اصل از زبان آرامی گرفته شده‌اند و معانی متفاوتی دارند؛ این دیدگاه مورد نقد شدید محققان اسلامی است، زیرا با اعتقادات اسلامی درباره فصاحت و بلاغت قرآن تناقض دارد (Luxenberg, 2007: 23).

یکی دیگر از ادعاها، نظریه جان ونسبرو در کتاب «مطالعات قرآنی: منابع و روش‌های تفسیر کتاب مقدس» است. ونسبرو اظهار می‌کند که قرآن در طول تاریخ دستخوش تغییراتی شده و متن کنونی آن حاصل فرآیندی طولانی از گردآوری و ویرایش می‌باشد. او به استناد تفاوت‌های جزئی میان نسخ خطی قرآن، تغییرات در متن را نشان می‌دهد؛ ادعایی که با دیدگاه اسلامی مبنی بر وحی و تغییرناپذیری قرآن در تضاد است (Wansbrough, 1977: 12).

همچنین، برخی از مستشرقان نظیر پاتریشیا کرون و مایکل کوک در کتاب «هاجرسم: ساخت جهان اسلام» مطرح نموده‌اند که قرآن در قرون اولیه اسلام دستخوش تغییراتی شده است؛ این گروه با استناد به تفاوت‌های بین نسخ خطی و منابع تاریخی بر این باورند که متن قرآن در طول تاریخ تغییر یافته است، موضوعی که مورد نقد شدید محققان اسلامی قرار گرفته و با اعتقادات اسلامی درباره حفظ قرآن از تحریف تناقض دارد (Crone, 1977: 34).

از سوی دیگر، محققان اسلامی این ادعاها را به شدت رد کرده و تأکید می‌کنند که قرآن از زمان نزول تاکنون، بدون تغییر باقی مانده است. به عنوان نمونه، محمد مصطفی اعظمی در کتاب «تاریخ متن قرآن: بررسی نسخ خطی و زمان‌گذاری» اظهار دارد که تفاوت‌های جزئی مشاهده‌شده در نسخ خطی، نتیجه فرآیند طبیعی کتابت و نسخه‌برداری بوده و لزوماً به معنای تحریف در متن قرآن نیست. همچنین، نصر حامد ابوزید در کتاب «متن قرآن: چالش‌های تفسیر مدرن» تأکید می‌کند که قرآن باید در چارچوب اعتقادات اسلامی مورد مطالعه قرار گیرد و رویکردهای غربی ممکن است به تفسیرهای نادرست از قرآن منجر شود (Azami, 2003: 56; Abu Zayd, 2004: 78).

در نهایت، ادعاهاى مربوط به تحریف و تغییر در قرآن به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های مطالعات مستشرقان شناخته می‌شود؛ اگرچه واکنش‌های شدید محققان اسلامی نشان می‌دهد که این موضوع نیازمند بررسی دقیق‌تر و انتقادی است. برخی از پژوهشگران معتقدند که استفاده انتقادی از روش‌های مستشرقان می‌تواند به درک بهتری از قرآن منجر شود، اما همچنان چالش‌های بنیادینی در این زمینه باقی است.

ج. نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی

نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی در مطالعات مستشرقان، یکی از مهم‌ترین چالش‌های قرآن‌پژوهی معاصر محسوب می‌شود. بسیاری از مستشرقان با استفاده از پیش‌فرض‌های غربی و

روش‌های علمی مدرن به مطالعه قرآن پرداخته‌اند، اما اغلب از توجه به دیدگاه‌های اسلامی و سنت تفسیری مسلمانان غافل مانده‌اند. این رویکرد می‌تواند به تفاسیر و نتیجه‌گیری‌هایی منجر شود که با اعتقادات اسلامی درباره ماهیت وحیانی و تغییرناپذیر قرآن در تعارض است.

یکی از نمونه‌های بارز نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی، رویکرد تاریخی‌گرایی است که توسط مستشرقانی نظیر جان ونسبرو و پاتریشیا کرون مطرح شده است. به عنوان مثال، ونسبرو در کتاب «مطالعات قرآنی: منابع و روش‌های تفسیر کتاب مقدس» معتقد است که قرآن حاصل فرآیندی طولانی از گردآوری و ویرایش می‌باشد و نمی‌توان آن را به عنوان یک متن وحیانی و تغییرناپذیر در نظر گرفت؛ این ادعا با دیدگاه اسلامی که قرآن را کلام الهی می‌داند، در تضاد است (Wansbrough, 1977: 12).

علاوه بر این، برخی مستشرقان با رویکردهای زبان‌شناختی به مطالعه قرآن پرداخته‌اند. به عنوان مثال، کریستوف لوکزنبرگ در کتاب «قرائت سوری-آرامی قرآن» ادعا می‌کند که برخی از آیات قرآن تحت تأثیر زبان‌های سامی قدیمی، به ویژه آرامی قرار گرفته‌اند؛ این ادعا، به دلیل تضاد با اعتقادات اسلامی درباره فصاحت و بلاغت قرآن، مورد نقد قرار گرفته است (Luxenberg, 2007: 23).

رویکرد تطبیقی نیز نمونه‌ای دیگر از نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی است. در این روش، قرآن با متون دیگر از جمله کتاب‌های مقدس یهودی و مسیحی مقایسه می‌شود تا تأثیرات متقابل این متون بررسی شود. به عنوان نمونه، آرتور جفری در کتاب «مواد برای تاریخ متن قرآن» اظهار می‌کند که برخی از آیات قرآن تحت تأثیر متون مذکور قرار گرفته‌اند؛ این نوع تفاسیر نیز با اعتقادات اسلامی درباره اصالت قرآن سازگار نیستند (Jeffery, 1937: 34).

از سوی دیگر، برخی محققان اسلامی، مانند نصر حامد ابوزید در کتاب «متن قرآن: چالش‌های تفسیر مدرن» و محمد ارکون در کتاب «قرآن: خوانش نوین»، تأکید می‌کنند که قرآن باید در چارچوب اعتقادات اسلامی و سنت تفسیری مسلمانان مورد مطالعه قرار گیرد. به گفته آن‌ها، نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی منجر به کاهش توجه به جنبه‌های معنوی و الهیاتی قرآن و در نهایت به تفاسیر نادرست از این متن مقدس می‌شود (Abu Zayd, 2004: 78; Arkoun, 2002: 45-50).

در نهایت، نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی در مطالعات مستشرقان، یکی از مهم‌ترین چالش‌های قرآن‌پژوهی معاصر است؛ هرچند برخی از محققان معتقدند که می‌توان با استفاده انتقادی از روش‌های مستشرقان به درک بهتری از قرآن دست یافت (Sinai, 2017: 12).

د. مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی

مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی قرآن، یکی از چالش‌های مهم در مطالعات مستشرقان است. بسیاری از نسخ خطی قرآن که توسط مستشرقان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، متعلق به کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی در کشورهای اسلامی می‌باشند. با این حال، برخی از مستشرقان بدون رعایت حقوق مالکیت و اخذ اجازه از صاحبان اصلی، به جمع‌آوری و مطالعه این نسخه‌ها می‌پردازند؛ فعالیت‌هایی که همواره با نقدهای جدی محققان اسلامی مواجه شده است.

یکی از نمونه‌های بارز این مسائل اخلاقی، جمع‌آوری نسخ خطی قرآن از کشورهای اسلامی بدون اجازه رسمی است. به عنوان مثال، در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، بسیاری از مستشرقان با سفر به کشورهای اسلامی، نسخ خطی قرآن را از کتابخانه‌ها و مساجد جمع‌آوری نموده و سپس این نسخه‌ها به کتابخانه‌ها و موزه‌های اروپایی و آمریکایی منتقل شده‌اند. فعالیت‌های انجام شده بدون کسب رضایت صاحبان اصلی نسخه‌ها، مورد انتقاد شدید محققان اسلامی قرار گرفته است (Rippin, 2001: 45).

یکی دیگر از مسائل اخلاقی، استفاده غیرمجاز از نسخ خطی قرآن برای اهداف تجاری است. برخی از مستشرقان و مؤسسات غربی از این نسخ برای انتشار کتاب‌ها، مقالات و حتی برگزاری نمایشگاه‌های تجاری استفاده نموده‌اند، بدون آنکه به حقوق مالکیت معنوی و فرهنگی کشورهای اسلامی توجه کنند. این نوع استفاده نیز از سوی محققان اسلامی به شدت نقد شده است (Sadeghi, 2012: 129).

علاوه بر این، در فرآیند مطالعه و مرمت نسخ خطی قرآن، برخی از مستشرقان از روش‌هایی استفاده کرده‌اند که ممکن است به آسیب‌رسانی به این نسخه‌ها منجر شود؛ به عنوان نمونه، بکارگیری مواد شیمیایی برای مرمت یا تصویربرداری با استفاده از اشعه‌های قوی می‌تواند به تخریب نسخ قدیمی بیانجامد. این گونه فعالیت‌ها نیز مورد نقد محققان اسلامی قرار گرفته است (Déroche, 2014: 45).

با این وجود، برخی از مستشرقان و مؤسسات غربی تلاش کرده‌اند تا با رعایت مسائل اخلاقی، به مطالعه و حفظ نسخ خطی قرآن بپردازند. به عنوان نمونه، پروژه‌هایی مانند «کورپوس کورانیوم» و «پروژه قرآن برلین» با همکاری مؤسسات اسلامی و کتابخانه‌های کشورهای اسلامی اجرا شده‌اند؛

این پروژه‌ها نه تنها به حفظ میراث قرآنی کمک کرده‌اند، بلکه امکان دسترسی جهانی به این نسخه‌ها را فراهم نموده‌اند (Neuwirth, 2020: 23).

در نهایت، مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی قرآن، یکی از مهم‌ترین چالش‌های مطالعات مستشرقان به‌شمار می‌آید. برای رفع این چالش‌ها و حفظ میراث قرآنی به شیوه‌ای منطبق با حقوق مالکیت معنوی و فرهنگی کشورهای اسلامی، همکاری بیشتر میان مستشرقان و محققان اسلامی ضروری به نظر می‌رسد.

جدول ۳: تأثیرات فعالیت‌های مستشرقان بر قرآن‌پژوهی معاصر

نوع تأثیر	محور تأثیر	شرح	نمونه‌ها و منابع
تأثیرات مثبت	حفظ و احیای میراث قرآنی	کشف، جمع‌آوری و مرمت نسخ خطی قرآن	پروژه "کورپوس کورانیکوم"، (Neuwirth, 2010, p 23-30)
	توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی	استفاده از روش‌هایی مانند کربن‌سنجی، تصویربرداری پیشرفته و تحلیل خطوط	(De roche, 2014, p 45)
	معرفی قرآن به جهانیان	ترجمه و تفسیر قرآن به زبان‌های اروپایی	آرتور آربری، ریچارد بل، (Arberry, 1955, p 89)
	ایجاد گفت‌وگوی بین‌فرهنگی	تعامل علمی و فرهنگی بین اسلام و غرب	(Said, 1978, p 45)
تأثیرات منفی	تأثیر پیشفرض‌های غربی	مطالعات تحت تأثیر سنت‌های فکری و الهیاتی مسیحی و یهودی	جان ونزبرو، پاتریشیا کرون، (Wansbrough, 1977, p 12)
	ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن	تحلیل‌های نسخه‌شناسی و زبان‌شناختی درباره تغییرات قرآن	کریستوف لوکزنبرگ، جان ونزبرو، (Luxenberg, 2007, p 23)
	نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی	تمرکز بر روش‌های زبان‌شناسی و تاریخی بدون در نظر گرفتن تفاسیر اسلامی	آرتور جفری، رژیس بلاشر، (Jeffery, 1937, p 34)

تحلیل انتقادی فعالیت‌های مستشرقان در نسخه‌شناسی قرآن

فعالیت‌های مستشرقان در حوزه نسخه‌شناسی قرآن، علی‌رغم دستاوردهای قابل توجه، همواره مورد نقد و بررسی دقیق قرار گرفته است. در ادامه، به بررسی نقاط قوت و ضعف این فعالیت‌ها پرداخته می‌شود:

۱. نقاط قوت فعالیت‌های مستشرقان

الف. توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی

مستشرقان با بهره‌گیری از روش‌های علمی پیشرفته مانند کربن‌سنجی، تصویربرداری پیشرفته و تحلیل دقیق خطوط، به توسعه روش‌های نوین در نسخه‌شناسی قرآن کمک کرده‌اند. این رویکردها امکان دستیابی به تحلیل‌های دقیق از نسخ خطی قرآن و ارائه اطلاعات ارزشمند درباره تاریخ و تحولات آن را فراهم آورده‌اند (Déroche, 2014: 45).

ب. کشف و حفظ نسخ خطی قرآن

از طریق کشف نسخه‌های مهمی نظیر نسخه «صنعا» و اجرای پروژه‌های گسترده دیجیتالی‌سازی، مستشرقان نقش بسزایی در حفظ میراث قرآنی ایفا نموده‌اند. این اقدامات منجر به شناسایی نسخ نادر و ارزشمند شده و امکان دسترسی جهانی به این منابع را فراهم آورده‌اند (Puin, 1996: 107).

ج. ایجاد پایگاه‌های داده و منابع دیجیتال

با تأسیس پایگاه‌های داده و منابع دیجیتال، مستشرقان به جمع‌آوری و دسته‌بندی نسخ خطی قرآن پرداخته‌اند. این پایگاه‌ها پژوهشگران را قادر می‌سازند تا به راحتی به نسخه‌های مختلف دسترسی یافته و تحقیقات خود را به شکل موثری پیش ببرند (Neuwirth, 2010: 23).

۲. نقاط ضعف و چالش‌ها

الف. تأثیر پیش‌فرض‌های غربی

برخی از مستشرقان با پذیرش پیش‌فرض‌های غربی به مطالعه قرآن می‌پردازند؛ مثلاً با در نظر گرفتن قرآن به‌عنوان یک متن تاریخی و عملکرد فرآیندهایی مانند گردآوری و ویرایش آن، که این رویکرد ممکن است با دیدگاه اسلامی درباره وحیانی و تغییرناپذیری قرآن در تضاد قرار گیرد (Wansbrough, 1977: 12).

ب: ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن

برخی پژوهشگران، مانند کریستوف لوکزنبرگ در کتاب «قرائت سوری-آرامی قرآن»، ادعاهایی مبنی بر تأثیر زبان‌های سامی قدیمی بر برخی آیات قرآن مطرح کرده‌اند. این ادعاها، که بر اساس تفاوت‌های جزئی بین نسخ خطی بیان می‌شود، با اعتقادات اسلامی درباره اصالت و فصاحت قرآن تناقض دارد (Luxenberg, 2007: 23).

ج. نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی

برخی از مستشرقان در فرآیند تفسیر قرآن، به جای در نظر گرفتن دیدگاه‌ها و سنت‌های تفسیری اسلامی، از روش‌های تحلیلی غربی بهره برده‌اند. این رویکرد می‌تواند منجر به ارائه تفاسیر نادرست و مغایر با اعتقادات مسلمانان شود (نصر، ۱۳۸۵: ۱۲۳).

د. مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی

برخی از فعالیت‌های مستشرقان در زمینه دسترسی به نسخ خطی قرآن، با مسائل اخلاقی همراه بوده است؛ برای مثال، جمع‌آوری نسخ بدون کسب اجازه رسمی از صاحبان اصلی، موضوعی که مورد انتقاد شدید محققان اسلامی قرار گرفته است (Sinai, 2017: 12). به طور کلی، فعالیت‌های مستشرقان در حوزه نسخه‌شناسی قرآن، از یک سو با توسعه روش‌های علمی و حفظ میراث قرآنی دستاوردهای ارزشمندی به همراه داشته‌اند و از سوی دیگر با رویکردهایی که بر پایه پیش‌فرض‌های غربی استوارند، مورد نقد و بررسی دقیق محققان اسلامی قرار گرفته‌اند.

جدول ۴: تحلیل انتقادی فعالیت‌های مستشرقان در نسخه‌شناسی قرآن

نقاط قوت و ضعف	موضوع فعالیت	شرح فعالیت مستشرقان
نقاط قوت فعالیت‌های مستشرقان	الف: توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی	استفاده از روش‌های پیشرفته علمی (کربن‌سنجی، تصویربرداری، تحلیل خطوط) برای تحلیل دقیق‌تر نسخ خطی قرآن و ارائه اطلاعات تاریخی
	ب: کشف و حفظ نسخ خطی قرآن	کشف نسخه‌های مهمی مانند نسخه صناعا و پروژه‌های دیجیتال‌سازی برای حفظ میراث قرآنی و دسترسی جهانی به نسخه‌های نادر
	ج: ایجاد پایگاه‌های داده و منابع دیجیتال	ایجاد پایگاه‌های داده برای جمع‌آوری و دسته‌بندی نسخ خطی قرآن که به محققان امکان دسترسی راحت‌تر به نسخ مختلف را می‌دهد
نقاط ضعف و چالش‌های فعالیت‌های مستشرقان	الف: تأثیر پیشفرض‌های غربی	برخی مستشرقان با پیشفرض‌های غربی قرآن را به عنوان یک متن تاریخی بررسی کرده‌اند که با دیدگاه‌های اسلامی در تعارض است
	ب: ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن	برخی از مستشرقان ادعاهایی مبنی بر تحریف قرآن ارائه کرده‌اند که با نقدهای شدید محققان اسلامی مواجه شده است
	ج: نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی	عدم توجه به دیدگاه‌های اسلامی در تفسیر قرآن و استفاده از روش‌های غربی که ممکن است به تفسیر نادرست منجر شود
	د: مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی	برخی از مستشرقان بدون اجازه به جمع‌آوری و مطالعه نسخ خطی پرداخته‌اند که این فعالیت‌ها مورد نقد محققان اسلامی قرار گرفته است

نتیجه‌گیری

فعالیت‌های مستشرقان در حوزه نسخ خطی قرآن و مطالعات قرآنی تأثیرات عمیقی بر قرآن‌پژوهی معاصر داشته است. از یک سو، این پژوهشگران با کشف، حفظ و مطالعه نسخ خطی، به توسعه روش‌های علمی در نسخه‌شناسی کمک نموده‌اند؛ پروژه‌هایی مانند دیجیتالی‌سازی نسخ خطی و تأسیس پایگاه‌های داده، امکان دسترسی جهانی به این میراث ارزشمند را فراهم آورده است. همچنین، ترجمه‌ها و تفسیرهای آنان قرآن را به جهانیان معرفی نموده و زمینه‌های جدیدی برای تحقیقات بین‌فرهنگی ایجاد کرده است.

از سوی دیگر، برخی از رویکردهای مستشرقان با چالش‌هایی همراه بوده‌اند. پیش‌فرض‌های غربی، ادعاهای تحریف و تغییر در قرآن و نادیده گرفتن دیدگاه‌های اسلامی از جمله نقدهایی است که به فعالیت‌های آنان وارد شده و گاه با اعتقادات اسلامی در تضاد قرار گرفته و مورد انتقاد محققان مسلمان واقع شده است.

در مجموع، هرچند فعالیت‌های مستشرقان در حوزه نسخ خطی قرآن دستاوردهای قابل توجهی به همراه داشته‌اند، اما نیاز به نقد و بررسی دقیق‌تری نیز دارند. تحقیقات آینده می‌تواند با بررسی تطبیقی روش‌شناسی مستشرقان و محققان اسلامی، تحلیل تأثیرات این فعالیت‌ها بر قرآن‌پژوهی معاصر و بررسی مسائل اخلاقی در دسترسی به نسخ خطی قرآن، به درک بهتر نقش مستشرقان در قرآن‌پژوهی و تقویت گفت‌وگوی بین‌فرهنگی کمک کند.

فهرست منابع

- العقیقی، نجیب، المستشرقون، القاهرة، دارالمعارف، ۱۹۶۵ م.
- زمانی، محمدحسن، شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی غربیان: تاریخچه، اهداف، مکاتب و گستره فعالیت مستشرقان، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵.
- اسعدی، مرتضی، مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۱.
- سعید، ادوارد، شرق‌شناسی، ترجمه لطفعلی خنجی، تهران، نشر امیرکبیر، ۱۳۸۶.
- الویری، محسن، مطالعات اسلامی در غرب، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۱.
- ولایتی، علی اکبر، فرهنگ و تمدن اسلامی، قم، دفتر نشر معارف، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
- سهپری فرد، حسین، رباحی مهر، باقر، خاستگاه و شکل‌گیری فقه القرآن از منظر مستشرقان، دوفصلنامه علمی قرآن‌پژوهی خاورشناسان، سال هفدهم، شماره ۳۳، ۱۴۰۱.
- سهپری فرد، حسین، روش تحقیق و آیین نگارش در حوزه علوم اسلامی، نشر میراث فرهیختگان، تهران، چاپ اول، ۱۴۰۳.
- دانش‌پژوه، محمدتقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، ۱۳۴۸.
- زرین کوب، عبدالحسین، کارنامه اسلام، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم، ۱۳۷۵.
- صفا، ذبیح‌الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران: انتشارات فردوس، جلد دوم، ۱۳۶۳.
- نصر، سید حسین، علم و تمدن در اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۵.
- Puin, Gerd-R., "Observations on Early Qur'an Manuscripts in Sana'a," in *The Qur'an as Text*, ed. Stefan Wild, Leiden: Brill, 1996.
- Déroche, François, *Qur'ans of the Umayyads: A First Overview*, Leiden: Brill, 2014.
- Blair, Sheila S., *Islamic Calligraphy*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Wansbrough, John, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Luxenberg, Christoph, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*, Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007.

- Neuwirth, Angelika, *The Qur'an in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'anic Milieu*, Leiden: Brill, 2010.
- Arberry, Arthur J., *The Koran Interpreted*, London: Allen & Unwin, 1955.
- Said, Edward W., *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978.
- Sinai, Nicolai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Nöldeke, Theodor, *The History of the Qur'an*, ed. and trans. Wolfgang H. Behn, Leiden: Brill, 2013.
- Crone, Patricia, & Cook, Michael, *Hagarism: The Making of the Islamic World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Azami, Muhammad Mustafa, *The History of the Qur'anic Text: From Revelation to Compilation*, Leicester: UK Islamic Academy, 2003.
- Abu Zayd, Nasr Hamid, *The Qur'an: A Modern Interpretation*, London: I.B. Tauris, 2004.
- Arkoun, Mohammed, *The Qur'an: A New Reading*, London: Saqi Books, 2002.
- Rippin, Andrew, *The Qur'an and Its Interpretative Tradition*, Aldershot: Ashgate, 2001.
- Sadeghi, Behnam, & Goudarzi, Mohsen, "Şan'ā' 1 and the Origins of the Qur'an," *Der Islam*, Vol. 87, No. 1-2, pp. 1-129, 2012.
- Al-Rashid, Ahmed, "Digital Preservation of Qur'anic Manuscripts: Opportunities and Challenges," *Islamic Heritage Journal*, Vol. 8, No. 3, pp. 112-125, 2022.
- Marx, Michael, "The Berlin Qur'an Project: A Digital Approach to Early Qur'anic Manuscripts," *Journal of Qur'anic Studies*, Vol. 22, No. 1, pp. 45-60, 2020.
- Jeffery, Arthur, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, Leiden: Brill, 1937.
- Reynolds, Gabriel Said, "The Princeton Qur'an Project: Digital Approaches to Qur'anic Manuscripts," *Journal of Qur'anic Studies*, Vol. 23, No. 1, pp. 78-95, 2021.

Bibliography

- Abu Zayd, Nasr Hamid, *The Qur'an: A Modern Interpretation*, London: I.B.Tauris, 2004.
- Al-'Aqīqī, Najīb, *Al-Mustashriqūn (The Orientalists)*, Cairo: Dār al-Ma'ārif, 1965 CE.
- Alawīrī, Muḥsin, *Mutāla'āt-i Islāmī dar Gharb (Islamic Studies in the West)*, Tehran: Nashr-i Samt, 1381 SH (2002 CE).
- Al-Rashid, Ahmed, "Digital Preservation of Qur'anic Manuscripts: Opportunities and Challenges," *Islamic Heritage Journal*, Vol.8, No.3, pp.112-125, 2022.
- Arberry, Arthur J., *The Koran Interpreted*, London: Allen & Unwin, 1955.
- Arkoun, Mohammed, *The Qur'an: A New Reading*, London: Saqi Books, 2002.
- As'adī, Murtazā, *Mutāla'āt-i Islāmī dar Gharb-i Inglīsī Zabān (Islamic Studies in the English-speaking West)*, Tehran: Nashr-i Samt, 1381 SH (2002 CE).
- Azami, Muhammad Mustafa, *The History of the Qur'anic Text: From Revelation to Compilation*, Leicester: UK Islamic Academy, 2003.
- Blair, Sheila S., *Islamic Calligraphy*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Crone, Patricia, & Cook, Michael, *Hagarism: The Making of the Islamic World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Danish-Pajūh, Muḥammad Taqī, *Fehrest-i Nusakh-i Khaṭṭī-yi Kitābkhānah-yi Markazī-yi Dānishgāh-i Tehrān (Catalog of Manuscripts in the Central Library of the University of Tehran)*, Tehran: University of Tehran Press, vol. 1, 1348 SH (1969 CE).
- Déroche, François, *Qur'ans of the Umayyads: A First Overview*, Leiden: Brill, 2014.
- Jeffery, Arthur, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, Leiden: Brill, 1937.
- Luxenberg, Christoph, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*, Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007.

- Marx, Michael, "The Berlin Qur'an Project: A Digital Approach to Early Qur'anic Manuscripts," *Journal of Qur'anic Studies*, Vol.22, No.1, pp.45-60, 2020.
- Naṣr, Sayyid Ḥusayn, 'Ilm wa Tamaddun dar Islām (Science and Civilization in Islam), trans. Aḥmad Ārām, Tehran: 'Ilmī wa Farhangī Publications, 1385 SH (2006 CE).
- Neuwirth, Angelika, *The Qur'an in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'anic Milieu*, Leiden: Brill, 2010.
- Nöldeke, Theodor, *The History of the Qur'an*, ed. and trans. Wolfgang H. Behn, Leiden: Brill, 2013.
- Puin, Gerd-R., "Observations on Early Qur'an Manuscripts in Sana'a," in *The Qur'an as Text*, ed. Stefan Wild, Leiden: Brill, 1996.
- Reynolds, Gabriel Said, "The Princeton Qur'an Project: Digital Approaches to Qur'anic Manuscripts," *Journal of Qur'anic Studies*, Vol.23, No.1, pp.78-95, 2021.
- Rippin, Andrew, *The Qur'an and Its Interpretative Tradition*, Aldershot: Ashgate, 2001.
- Sa'īd, Edward, *Sharq-shināsī (Orientalism)*, trans. Latfa'ī Khanjī, Tehran: Nashr-i Amīr Kabīr, 1386 SH (2007 CE).
- Sadeghi, Behnam, & Goudarzi, Mohsen, "Ṣan'ā' 1 and the Origins of the Qur'an," *Der Islam*, Vol.87, No.1-2, pp.1-129, 2012.
- Ṣafā, Zabihullāh, *Tārīkh-i Adabīyāt dar Īrān (History of Literature in Iran)*, Tehran: Ferdows Publications, vol. 2, 1363 SH (1984 CE).
- Sahparī-Fard, Ḥusayn & Riyāhī-Mehr, Bāqir, *Khāstgāh wa Shakl-gīrī-yi Fiqh al-Qur'ān az Manẓar-i Mustashriqān (The Origin and Formation of Fiqh al-Qur'an from the Viewpoint of Orientalists)*, *Biannual Journal of Orientalist Quranic Studies*, vol. 17, no. 33, 1401 SH (2022 CE).
- Sahparī-Fard, Ḥusayn, *Ravish-i Taḥqīq wa Ā'in-i Nigāresh dar Ḥawzah-yi 'Ulūm-i Islāmī (Research Methods and Writing Etiquette in Islamic Sciences)*, Tehran: Mirāth-i Farhīkhtegān, 1st ed., 1403 SH (2024 CE).
- Said, Edward W., *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978.
- Sinai, Nicolai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Wansbrough, John, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1977.

Wilāyatī, ‘Alī Akbar, Farhang wa Tamaddun-i Islāmī (Islamic Culture and Civilization), Qom: Daftar-i Nashr-i Ma‘ārif, 4th ed., 1384 SH (2005 CE).

Zamānī, Muḥammad Ḥasan, Sharq-shināsī wa Islām-shināsī-yi Gharībān: Tārīkhcheh, Ahdāf, Makātib wa Gustray-i Fa‘ālīyat-i Mustashriqān (Orientalism and Islamic Studies of Westerners: History, Objectives, Schools, and Scope of Orientalist Activity), Qom: Būstān-i Kitāb, 1385 SH (2006 CE).

Zarīn-Kūb, ‘Abd al-Ḥusayn, Kārnamah-yi Islām (The Record of Islam), Tehran: Amīr Kabīr Publications, 8th ed., 1375 SH (1996 CE).